

DEDE KORKUT

Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Turkish Language & Literature Research

Cilt: 1 Sayı: 2 Yıl: 2012

Volume: 1 Issue: 2 Year: 2012

MEVLÂNÂ'NIN MESNEVÎ'SİNDE YER ALAN MENKİBELER

THE EPICES OF MAWLÂNÂ'S MATHNAWI

Yasemin BAKI*

Öz

Türk kültür ve edebiyatının önemli kaynaklardan olan menkıbeler, Dinî-Tasavvufî Türk halk edebiyatı ürünlerindedir. Bir velinin hayatını kutsamak, onun bağlı olduğu tarikatın yaygınlaşmasını sağlamak ve müritleri yetiştirmek gibi amaçlarla yazılan menkıbeler; toplumun sosyal yapısı ve değer yargıları hakkında bilgi veren yarı kutsal metinlerdir.

Menkıbeler, İslamiyet'in Orta Asya ve Anadolu'da yaygınlaşmasında önemli bir işlevlere sahiptir. İslâmî ülkelerde kurulan tarikatların giderek yaygınlaşması ile tasavvuf, Türk toplumunu da kısa sürede etkisi altına almış ve menkıbelerde yaygın bir tür hâline gelmiştir. Türklerin İslamiyet öncesi inanç sisteminde toplumda önemli işlevlere sahip olan "ozan" ve "kam"lar; tasavvufî yaşayışın yaygınlaşmasıyla edebiyatımızda "veli" denilen güçlü bir karaktere dönüşmüştür. Veliler, belli terbiye usulleri ile insan yetiştirme görevlerini yerine getirirken sanat ve edebiyat vasıtasıyla düşüncelerini geniş halk kitlelerine yaymışlardır.

Anadolu'da bu misyonun temsilciliğini yapan şahsiyetlerden biri de Mevlânâ'dır. Kendinden önceki mutasavvıflar hakkında geniş bilgiye sahip olan Mevlânâ, Mesnevî adlı eserinde menkıbelere çokça yer vermiştir. Bu çalışmada, Mevlana'nın Mesnevî'de yer verdiği menkıbeler özetlenmiş ve adı geçen velilerin yaşam öyküleri hakkında kısa bilgiler verildikten sonra bu velilerin isimleri ve tarihi kişiliklerinin bilinmesi kıstasına dayanarak Mesnevî'deki menkıbeler sınıflandırılmıştır. Ayrıca çalışmada; bu menkıbelerin sonunda yer alan öğütler özetlenerek verilmiş ve Mevlânâ'nın bu menkıbeleri anlatış gayesi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevî, Menkıbe, Veli.

Abstract

Theepics, importantsources of Turkish culture and literature, religious-mystical folk literature of Turkish products. Bless the lives of a parent, its affiliates, and toensure the spread of the cult followers post epics the purposes of educating the society and values that provide information about the social structure of semi-sacred texts.

Epics, has an important function in the expansion of Islam in Central Asia and Anatolia. Established in countries with increasing prevalence of the Islamic Sufiorders, who under the influence of Turkish society, and in a short time has become a common type epics. Turks' pre-Islamic belief system that has important functions in society 'poet' and 'cam's; experience an expansion of mystical literature 'saint' has evolved into the so-called strong character. Sufis, certain training procedures and human breeding performance of their duties masses disseminated his thought sthrough art and literature.

One of the Mawlânâ, who made this mission, the representative of Anatolia. Its predecess or, which has a vast knowledge of mystics Mawlânâ, Mathnawistory, a lot has included in his book. In this study, Mawlânâ's Mathnawi in the name of thee pics, summarized and brief information about the life stories of the after saints, the saints' names and the date is given on the basis of the criterion of knowledge of personality Mathnawi' epics classified. In addition, study advice at the epicsend of this and these pics, the narrative summarizing the purpose of Mevlana is given and discussed.

Keywords: Mawlânâ, Mathnawi, Epics, Saint.

* Öğr. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Çayeli Eğitim Fakültesi.

Giriş

Tasavvuf cereyanı, İslâm dünyasında etkisini 9. yüzyılda göstermeye başlamakla birlikte 11. yüzyılda tarikatların oluşmasıyla giderek daha geniş bir sahaya yayılmıştır. Türklerin İslâmiyet'i kabulü ve İslâmî ülkelerde tesir gösteren geniş çaplı tarikatların kurulması Türklerin yaşayışında etkin olarak varlığını hissettirmiştir. Büyük mutasavvıfların etrafında gelişen tasavvuf teşkilatı ve bu yönde gerçekleştirilen uygulamaları sistemli bir hâle getiren tarikatlar, geniş kitleleri etkisi altına alarak insan yaşamının her alanında varlığını hissettirmiştir. Güzel sanatların gelişiminde de önemli roller oynayan tarikatlar, kendi düşünce sistemlerini yaymak için edebiyatı bir anlatım aracı olarak kullanmışlardır (Artun, 2010: 110).

Türklerin İslâmiyet'i kabulünden sonra 11. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarına kadar tekkelerde mutasavvıflar, medreselerde bilginler vasıtasıyla oluşturulan ürünler dinî-tasavvufî özelliklere sahip metinlerdir. Anadolu'da halkın konuştuğu dille oluşturulan şiir ve nesir türündeki bu metinler, mutlak güzelliğe ulaşma ve ilahî aşkı anlatma amacıyla oluşturulmuş metinlerdir. Bu dönemde nesir alanında karşılaşılan ilk türler arasında Kur'ân tefsirleri, hadis kitapları, menkıbevi İslâm tarihleri, dinî-destanî halk kitapları, fütüvvetnâmeler ve menâkıbnâmeler sayılabilir. Velilerin menkıbelerinin toplandığı kitaplar olan menâkıbnâmeler 13. yüzyıldan itibaren bağımsız bir tür olarak gelişmeye başlamıştır (Artun, 2010: 110; El-Fârûkî, 1999: 325).

Tasavvufî çerçevede kerametleri anlatan küçük hikâyeler olarak değerlendirilen menkıbeler; velilerin vefatının ardından, onların hayatları etrafında oluşan rivayetlerin mürit ve tarikat mensupları tarafından ağızdan ağza dolaşmasıyla oluşan metinlerdir (Külekcî, 1999: 373; Levend, 1998: 122). Kelime anlamı olarak "övülecek iş, hareket ve meziyet" anlamlarına gelen menkıbeler; tarikat kurucuları, dinî ve millî şahsiyetlerin yaşamları ve olağanüstü halleri üzerine kurulu yarı kutsal metinlerdir (Güzel, 2006: 121). Velinin ve onun bağlı olduğu tarikatın tanıtımının yapılması amacıyla yazılan bu metinler, üslup kaygısından uzak olmakla birlikte toplum değer yargıları ve sosyal yapısı ile ilgili önemli izler taşıyan gerçek olduklarına inanılan yarı kutsal metinlerdir (Özdemir, 2007: 366-367). Bu metinler Türklerin İslâmiyet öncesi inanç sistemleri ile benzerliklerden dolayı Türkler arasında kısa sürede yayılarak Türk edebiyatında müstakil bir tür olarak gelişmeye başlamıştır. Türkler arasında ilk olarak Ahmed Yesevî'nin menkıbeleri anlatılmış olmakla birlikte, bilinen ilk menâkıbnâme Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'ın *Tezkire-i Satuk Buğra Han Menkıbesi*'dir (Ocak, 1992: 43-44). Evliya menkıbelerinin Anadolu'da yazılmış ilk örnekleri ise Anadolu Selçuklu dönemine aittir. Bu dönemde Anadolu'da var olan hoşgörü ortamı ile tasavvufî yaşayışın etkisinin artması, menkıbe türünün kısa sürede yaygınlaşmasını sağlamıştır. *Menâkıb-ı Sadrettin Konevî*, *Menâkıb-ı Sipehsalar*, *Menâkıb-ı Ahi Evran* bu dönemin önemli menâkıbeleri arasında sayılabilir (Oğuz, 2008: 122).

Menkıbeler, Osmanlı döneminde de gelişimini sürdürmüş ve bu dönemde günümüze kadar ulaşan pek çok menkıbe derlenmiştir. Bu menkıbelerin bazıları şunlardır: *Menâkıbu'l-Kudsîye fi Menâsibü'l-Ünsîye*, *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, *Menâkıb-ı Hâce Ahmed Yesevî*, *Menâkıb-ı Lokman-ı Perende*, *Kitab-ı Ebu Müslim Horasânî*, *Vilâyetnâme-i Hacım Sultan*, *Menâkıb-ı Ahî Evren*, *Menâkıb-ı Seyyid Mahmud Hayranî*, *Menâkıb-ı Mevlânâ Celâluddin-i Rumî*, *Menâkıb-ı Sadruddin-i Konevî*, *Vilâyetnâme-i Abdal Mûsâ*, *Menâkıb-ı Kaygusuz Abdal*, *Vilâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan*, *Vilâyetnâme-i Sultan Şucauddin*, *Vilâyetnâme-i Osman Baba* vb. leridir (Güzel, 2006: 122).

Osmanlı döneminde 15 ve 18. yüzyıllar arasında gittikçe yaygınlaşan bu tür, Anadolu ve Rumeli’de Bektaşilik, Kadirilik, Bayramilik ve diğer tarikatların büyük velileri etrafında oluşturulan menkıbelerle en verimli dönemini yaşamıştır (Artun, 2010: 110). Toplum üzerinde büyük bir etkiye sahip olan velilerin bu derece kabul görmesinin ardında Türklerin İslamiyet öncesi inanç sistemleri ile olan paralellikte önemli bir etkiye sahiptir. Nitekim İslamiyet öncesi inanç sisteminde toplumda önemli işlevlere sahip olan “ozan” ve “kam”lar; İslamiyet’in kabulünden sonra tasavvufî yaşayışın yaygınlaşmasıyla edebiyatımızda “veli” denilen güçlü bir karaktere dönüşmüştür. Veliler, belli terbiye usulleri ile insan yetiştirme görevlerini yerine getirirken sanat ve edebiyat vasıtasıyla düşüncelerini geniş halk kitlelerine yaymışlardır (Kaplan, 2004: 111-112).

Anadolu’da bu misyonun temsilciliğini Ahmet Yesevî, Mevlânâ, Yunus Emre, Hacı Bayram-ı Veli, Hacı Bektaş-ı Veli gibi büyük şahsiyetler üstlenmiştir. Bu şahsiyetlerden Mevlânâ sahip olduğu özelliklerle Anadolu’da öncü bir şahsiyet olarak ayrıcalıklı bir noktada konumlandırılır.

Mevlânâ, anne ve baba tarafından ilim ve irfanla yücelmiş bir ailenin soyundan gelmektedir. Babası engin bilgisi ve takvası ile büyük bir şöhrete kavuşmuş Sultanü’l-Ulemâ (Âlimlerin Sultanı) lakabıyla tanınan Bahâeddin Veled; annesi Belh Emiri Rükneddin’in kızı Mümine Hatun’dur (Can, 2003: 32; Karaismailoğlu, 2001: 11). Mevlânâ; anne tarafından Hz. Ali’ye; baba tarafından Hz. Ebû Bekir’e ulaşan soylu ve bilgili bir aileden gelmektedir (Bursalı, 1990: 228-272).

Mevlânâ; eğitimi sırasında Hint-İran felsefesini, Antik Çağ düşüncesini, Yunan-Roma mitolojisini öğrenmenin yanı sıra Kurân-ı Kerîm, hadis ve ilahiyat bilimleri (tefsir, hadis, fıkıh, lügat, Arapça) tahsil eder ve zamanın bütün bilgilerini kavramış bir bilgin olarak yetişir (Fürüzanfer, 1997: 27-38). Manevî eğitimine ise ilk müşidi olan babasının yanında başlayan Mevlânâ, babasının vefatının ardından Muhakkik-i Tirmizî, Muhyiddin İbnü’l-Arabî, Sadeddin El-Hamevî, Şeyh Osmân er-Rûmî, Evhadüddin-i Kirmânî ve Sadreddin Konevî gibi şahsiyetlerin sohbet ve derslerinde bulunur. Bu süreçten sonra Seyyid Burhaneddin’in yanında seyr-ü sülûkunu tamamlar (Yenitezi, 1997: 6-7; Küçük, 2009: 32-36). Mevlânâ böylelikle ilimde olduğu gibi sufilik alanında da en yüksek dereceye ulaşarak ‘ariflerin sultanı’ ve ‘insan-ı kâmil’ olarak tanınır (Can, 2003: 47).

Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar* adlı eserinde Mevlânâ’nın bu üstün niteliklerini şöyle dile getirir: “Mevlânâ’nın farklı eğilim ve tezahürlere sahip mistik tavırları bağdaştıran sentezci düşünce dinamiği, ancak onun bilimsel formasyon almış ve müderrisliğe kadar yükselmiş kimliğinden hareketle anlaşılabilir (Ocak, 1996: 91-92).”

Nitekim Mevlânâ Anadolu’ya geldiğinde, Moğol baskısının bölgedeki etkisinden dolayı halk ayrışma ve dağılma süreci yaşamaktaydı (Ocak, 1996: 140; Schimmel, 1999: 31). Bu durumun yanı sıra Anadolu’ya akıp gelen uygarlıkların bölgede oluşturduğu dini, dili, milleti farklı çok uluslu bir yapı hâkimdi. Mevlânâ, bu yapının meydana getirdiği dinî ve kültürel çeşitlilik içerisinde insanları sevgi şemsiyesi altında bir bütün olarak kaynaştırarak bütünleştirici bir role üstlenmiştir. Mevlânâ’nın bu reformcu yanını Yakub Mughu şöyle dile getirmiştir: “Mevlânâ zamanında bütün Batı Asya Moğolların idaresi altındaydı, böyle bir ortamda sorunlara çözüm

bulabilecek üstün yetenekli bir reformcuya şiddetle ihtiyaç vardı, Rûmî bu görevi başarı ile yerine getirdi (Mughu, 1978: 237)."

Sâmiha Ayverdi de Mevlânâ'yı değerlendirirken; "Bir ruh mimarı, bir sanat ve fikir yapıcısı, bir medeniyet inşacısı olan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, XIII. asır Anadolu'sunun huzursuz haritasını, bir tarla sürer gibi, kazmış, bellemiş, ekmiş böylece de gelecek zamanların manevî ve medenî zahiresini hazırlamıştır (Araz, 1991: 41)" ifadelerini kullanmıştır.

Mevlânâ'nın bu kadar geniş kitlelere ulaşip insanları ortak bir paydada buluşturmasının sırrı verdiği eserlerde ve özellikle Mesnevî'sinin özünü oluşturan fikirlerde saklıdır. Mevlânâ eserinde ortaya koyduğu düşüncelerini dile getirirken her konuyu destekleyen fıkra, masal, menkıbe veya kıssa gibi edebî türlere yer vermiştir. Amacı, çoğunluk tarafından anlaşılacak ve geniş halk kitlelerine hitap etmek olan Mevlânâ, bu anlatım formlarıyla insanların ilgilerini çekerek; hem daha rahat anlaşılmayı hem de insanların zihninde daha kolay yer edinmeyi sağlamıştır. Bunun için gerek okuduğu eserlerden hafızasında kalanlardan gerekse halk içerisinde söylenen anonim ürünlerden faydalanmış, bunları üslubuyla yeniden yorumlayarak kendine mal etmiştir(Gölpınarlı, 1985: 268-269; Demirel, 2009: 8).Mesnevî'nin yüzyıllardır ayakta durmasını sağlayan özellikler arasında, onun izah tarzı, ikna metodu ve kullanılan dilin özgünlüğünü de unutmamak gerekir.İşte bu özellikler Mevlânâ ve Mesnevî'nin Türk kültür ve edebiyatı içerisindeki tartışmasız önemini perçinlemiştir.

Mesnevî, XIII. yüzyılda Türk edebiyatının Anadolu'da gelişmesi ve yayılmasında önemli bir rol üstlenmiştir (Merçil, 1993: 34-42). Köprülü, bu dönemde Anadolu'da yazılan ilk Türk eserlerinin içeriğinin kavranmasının, Mevlânâ'yı ve Mesnevî'yi tanımaktan geçtiğini ifade eder (Köprülü, 2003: 231-232). Çünkü bu eser bütün yönleri ve farklılıklara açık diliyle hayatın çeşitliliklerinin harmanlanmasının yanında Anadolu halkının sosyal ve kültürel hayatının özelliklerini tanıma imkânı da sunar (Çelik, 2002: 28).

Mesnevî adlı eseri ile Anadolu insanına rehberlik etmeyi amaçlayan Mevlânâ'nın bu eserini yazış maksadını Firüzanfer şöyle dile getirir: "Onun Mesnevî'yi nazmetmekten asıl maksadı manevî hâllerinin beyanı ile birlikte o seçkin erlerin hâllerini; meselleri, hikâyeleri, Mûsâ ve İsâ ile tarikat şeyhlerinin kıssaları içerisinde söylemek, dilberlerin sırrını -başkalarının olayları dolayısıyla- dile getirmekten ibarettir (Firüzanfer, 1997: 394)."

Vermek istediği mesajı etkin kılmak amacıyla menkıbelerden yararlanan Mevlânâ Mesnevî'de pek çok menkıbeye yer vermiştir. Bu durumu, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî adlı konferansında M. Es'ad Coşan, Seyyid Hüseyin Nasr'dan naklen şöyle dile getirmektedir:"Evliyâullahın hayatıyla ilgili o kadar güzel noktaları yakalayan olaylar naklediyor ki, oradan da mükemmel bir evliyâ menâkıbı kitabı çıkabilir (Coşan, 1993: 156). "

Bu çalışmada; Mesnevî'de çokça yer verilen bu menkıbeler, velilerin isimleri çerçevesinde bir araya getirilip, özetlenerek sınıflandırılmıştır.

1.İSİMLERİ VE TARİHİ KİŞİLİKLERİ BELLİ OLANVELÎLER ETRAFINDA ANLATILAN MENKİBELER

1. 1. Şeyh Dekûkî

Şeyh Dekûkî'nin kimliği hakkında, gerek Mesnevî'de gerekse Mesnevîşerhlerinde bilgi verilmemektedir.Bu zatın kimliği hakkında, BediuzzamanFurûzanfer hal tercümelerinin anlatıldığı kitaplarda 733/1332'de vefat eden ve çağının meşhur vaizlerinden olan TakıyyüddînMahmud ile 645/1247'de Hama'da vefat eden Bağdatlı muhaddis Abdülmün'im b. Muhammed'in 'Dekûkî' diye anıldığını tespit etmiştir (Akpınar, 2007: 133).

Mevlânâ, bu menkıbedeki kahramanına bilinen ve kullanılan bir isim seçmiştir ki bu da kahramanın hayalî değil hayatın içerisinde biri olduğunu göstermektedir. Dekûkî ismi az kullanılan bir isim olması nedeniyle de bu zatın şahsına münhasır özelliklerin çok az insanda bulunacağına bir işaret edilmektedir (Akpınar, 2007:134).

Mesnevî'de dört yüze yakın beyit ile anlatılan Şeyh Dekûkî, meşhur bir kişi olarak tanıtılmakta, yaptığı yolculuklar ve bu yolculuklar sırasında meydana gelen olaylar Mevlânâ'nın kendine has anlatım tarzı ile verilmektedir. Şeyh Dekûkî'nin menkıbesi Mevlânâ'nın sonsuz hayal gücü ve derin hikmetli anlatımı ile birçok mesaj içeren bir yapıda sunulmuştur.

Mevlâna, Dekûkî'nin menkıbesini anlatılırken Mûsâ-Hızır kıssası, Dâvûd kıssası ve Hz. İbrâhim, Hz. İsmâil kıssası gibi Kur'ân kıssalarına telmihte bulunur, ayet ve hadislere işaret eder, onlardan iktibaslar yapar ve kendi üslubu ve hikmetli ifadeleriyle kıssayı zenginleştirerek; Dekûkî'yi keramet sahibi seçkin bir insan olarak sunar (Akpınar, 2007:134). Eserde, ŞeyhDekûkî bir yerde iki günden fazla kalmayan, gündüzleri yolculukla geceleri ibadet ve zikirle geçirerek her an Allah haslarını arayan, duası Allah tarafından kabul edilen ve herkese şefkatle yaklaşan, âşık ve keramet sahibi bir kişi olarak tanıtılır (Mevlânâ, III, 1991: 156-159).

Mesnevî'de iyi bir hâle sahip, âşık ve keramet sahibi bir zat olarak tanıtılan Dekûkî'ye ait menkıbe özetle şu şekildedir:

Dekûkî, sürekli seyahat ederek Allah'ın has kullarını bulmaya çalışırdı. Bu nedenle hiçbir yerde sürekli kalmaz âdeti Hz. Mûsâ'nın, Allah katından özel ilim verilmiş olan Hz. Hızır ile buluşmak için uzun bir yolculuğa çıkması gibi seçkin kulları arardı. Dekûkî, nice zamandır doğuda batıda sefer edip; yıllarca, aylarca bir ay yüzlünün aşkıyla giderken bir gün yolu bir sahile erişti. Dekûkî, sevgilinin nurlarını insanda görmek; katrede bahrî muhiti, zerrede güneşi görmek arzusundaydı. Vakit gecikip akşam olduğunda; Dekûkî, ansızın ta uzaktan o sahilde yedi mum gördü ve mumların bulunduğu yere doğru koşmaya başladı. O, yedi mumun her birinin nurunun gökyüzüne kadar vurduğunu görünce hayretlere düştü ve etrafa ışık saçmakta olan yedi muma doğru koştu. Yedi mum, aslında tek bir mumdu, yedi mum olarak görünmekteydi. Derken bu yedi mum, nurların ta lâcivert kubbeye kadar yükselen, gündüzün nurlarını bile bir karaltı gibi gösteren, aydınlıklarıyla bütün nurları silip süpüren yedi adam şekline girdi. Sonra o yedi adam, yedi tane ağaç oldu. Bu ağaçların yapraklarının çokluğundan dalları görünmemekte, meyvelerinin bolluğundan yaprakları kaybolmaktaydı. Dekûkî şaşkınlıktan hayretten donup kaldı ve ileriye doğru yürüdü, bir de baktı ki o yedi ağaç bir ağaç

olmuş. Her an bir ağaç, yedi ağaç olmakta, yedi ağaç bir ağaç hâline gelmekteydi. Sonra ağaçlar, cemaat gibi toplanıp, saf düzmüş, namaza durdular! Bir ağaç, imam gibi önlerine geçmiş, öbürleri de onun ardında kıyamdalar! Onların kıyamı rükû etmeleri, secdeye varmaları Dekûkî'yi büsbütün şaşırttı. Bir müddet sonra ağaçlar, yedi tane adam oldu. Dekûkî gözlerini ovuşturup: "Bu yedi aslan kimlerdir, âlemde ne işleri var ki?" diye baktı ve yanlarına yaklaşıp onlara uyanık bir gönülle selâm verdi. Onlar selâmını alıp: "Ey Dekûkî, ey uluların tacı, büyüklerin övündüğü zat! Ey temiz dost, biz namazda sana uymak istiyoruz." dediler. Dekûkî, namaz kıldırarak üzere onların önüne geçti ve o kadar birleşip kaynaşmalar ki sanki onlar atlas bir kumaş oldular, Dekûkî de o kumaşın sırması, süsüydü! O padişahlar, saf olup o ünlü imama uydular. Tekbir getirince kurbanlık koç gibi âlemde çıkıp, zamandan sıyrılarak hâllerden hâllere geçtiler. Dekûkî, ansızın feryatlar duydu ve gözüne dalgalar arasına düşmüş, belâlara uğramış, perişan bir hâle gelmiş bir gemi ilişti. Gemidekilerin, korkudan canlarından olmuşlar gibi feryatlarını göklere çıkarıyordu. Bağrışıp çağrışıyorlar, başlarını dövüyorlardı. Yüzlerce niyazlarda bulunarak candan ahitler ediyorlar, adaklar adıyorlardı. Dekûkî; o kıyameti görünce merhameti coştı, gözyaşları akmaya başladı: "Yarabbi, dedi, onların yaptıklarına bakma, ey lütuf sahibi padişah, ellerini tut, imdatlarına yetiş. Ey eli denize de yetişen, karaya da. Onları sağlıklı, selâmetle kıyıya çıkar. Ey ebedî kerem merhamet sahibi, o kötü kişilerden bu kötülüğü defet!" diye ihtiyarsız bir surette şefkatli analar gibi dua edip duruyor, gözlerinden yaşlar akıyordu. Kendisinde olmaksızın ettiği dua, gökyüzüne yüceltmekteydi. O Allah erinin duasıyla gemi kurtuldu. Gemidekilerse kendi gayretleriyle, kendi ihtiyatlarıyla hünerler gösterip oku hedefe attılar, gemiyi kurtardılar zannundaydılar. O cemaat ise, Dekûkî'nin dua ve şefaati hoş görmeyip uçarak gayb perdesi altında gizlendiler. O gemi kurtuldu, murat hâsıl oldu, o cemaatin namazı da tamamlandı (Mevlânâ, III, 1991: 169-187).

Bu menkıbede, Dekûkî'nin kerametleri anlatılırken sık sık ana metne ara verilir ve araya başka bölümler yerleştirilir. Mevlânâ bu geçişleri şu ifadelerle sağlar: "Sen misalden, benzerden, aralarındaki farktan vazgeç de Dekûkî hikâyesine gel civanım (Mevlânâ, III, 1991: 158).", "Bu sözün sonu gelmez. Sen yine Dekûkî'nin hikâyesini söyle (Mevlânâ, III, 1991: 160)!", "Neyleyim ki vakit yok. Yoksa denizden giden sular, o suların yerine karşılık olan suların ne çeşit ve neden geldiğini söyledim (Mevlânâ, III, 1991: 171)." Mevlânâ, menkıbe içerisinde bazen de insanların anlamayacağından korktuğu vakit de sözü kesiverir: "Dekûkî, tez tez yürü sükût et. Ne vakte kadar söylenip duracaksın, ne vakte kadar? Duyup anlayan kulak kıt (Mevlânâ, III, 1991: 166)!"

Menkıbede; kıyıda yedi mum, yedi ağacın yedi insana dönüşmesi ve ardından bunların kökü yerin derinliklerinde gövde ve dalları göğün derinliklerinde yedi ağaca dönüşmesi anlatılırken yedi sayısına sürekli bir vurgu yapılır. "Bu menkıbedeki yedi ağaç ile kasıt âlimler ve arifler; meyveler, onların sözleri; kervanlar, şeriat ve tarikat adamlarıdır (Can, 2006: 173)."

Mevlânâ, ana menkıbe içerisinde "Hz. Dâvûd'un 99 koyun kıssası", "Hz. Mûsâ ve Hz. Hızır kıssası", "Mesnevî'nin kâtibi Hüsameddîn'e övgüler", "Bir aslanın bir

adamı kapıp ormana götürmesi", "Tilkilerin ayaklarıyla kaçıp tuzağa düşmekten kurtuldukları hâlde, kuyruklarını kurtarıcı görmeleri" bölümlerine de yer vererek, menkıbeyi daha anlaşılır kılmaya çalışır.

Mevlânâ; "Kur'ân'la dolu sandık, boş sandıktan iyidir, elbet (Mevlânâ, III, 1991: 113)." sözleriyle Dekûkî menkıbesinde ayet ve hadislerden iktibaslar yapar, bazen de ayet (Mevlânâ, III, 1991: 112, 174, 176, 181) ve hadislere (Mevlânâ, III, 1991: 158, 157, 176,182, 184, 187) atıfta bulunur. Asıl amacı anlaşılır olmak olan Mevlânâ, anlatmak istediği düşünceleri bazen de hikmetli sözlerle daha da açık bir hâle getirir:

Cahilin sonunda göreceği şeyi akıllılar önce görür. İşlerin sonu ilk zamanlarda gizlidir ama akıllı, akıbeti önce görür; günaha dalıp ısrar edense meydana çıkınca! Her şeyin sonu, önden belli olmaz, gizlidir. Fakat meydana çıkınca akıllı da görür, cahil de! Mademki ayıbı görmüyorsun, bari ihtiyatı elden bırakma, sele verme behey inatçı (Mevlânâ, III, 1991: 178-179)!

Mevlânâ, bu menkıbenin sonunda Şeyh Dekûkî'ye seslenerek menkıbeyi şu ifadelerle bitirir:

Ey Dekûkî, ırmak gibi yaşlar döken gözlerinle onları ara, gafil olma, ümidini kesme! Gafil olma, ara. Ara ki devlet, aramaktadır. Gönüle gelen her ferah, bir sıkıntıya bağlıdır. Âlemin bütün işlerini bırak da canla başla üveyk kuşu gibi "kû, kû-nerede, nerede" de (Mevlânâ, III, 1991: 179)

1. 2. İbrâhim Edhem

Meşhur âlimlerden ve evliyanın büyüklerinden olan İbrahim Edhem, hicretin üçüncü asrında Afganistan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. İsmi, İbrâhim bin Edhem bin Mansûr, künyesi Ebûİshâk'tır (Kuşeyrî, 2004: 64-66; Artun, 2010: 114-115). Nesebi Hazret-i Ömer'e dayanan İbrahim Edhem, İslâm tarihinin önemli zahid, sûfî ve muhaddislerinden kabul edilmekle birlikte hayatı hakkında bilinenler menkıbelere sınırlıdır.

İbrâhimEdhem ile ilgili bilgilerde bazı kaynaklar Belh padişahu olduğu, bazıları şehzade veya padişah olduğu, bazıları da çok zengin bir kimse olduğu fikrindedirler. Bu zat çok iyi bir yaşantıya sahip olmasına karşın bütün malını mülkünü bırakarak zühd ve takva yolunu seçtiği bilinmektedir. İbrâhimEdhem, bu yolda ilerlemek için yaşamakta olduğu şehri terk ederek önce Nişabur'a gelmiş, burada dokuz yıl kaldıktan sonra Mekke'ye doğru yola çıktığında sahrada karşılaştığı bir zat ona, ism-i a'zamı öğretmiştir. Mekke'de Fudayl bin İyâd, İmrân bin Mûsâ bin ZeydRâi ve Şeyh Mansûr Selâmi'nin sohbetinde bulunup, Veysel Karânî hazretlerinin ruhaniyetinden istifade etmiştir. Hücviri'nin iddiasına göre özel şartlar altında Hızır'ın terbiyesinde yetişmiş olan İbrâhimEdhem, 162/779'da Şam'da vefat etmiştir (Aktaş, 2008: 17-24; Levend, 1998:145-146).

İbrâhimEdhem'in hayatına dair, halk arasında "Han Söylencesi, Karga Söylencesi, Hızır Söylencesi" gibi çeşitli söylenceler yer almakla birlikte, menkıbelerinde daha çok tacını tahtını bırakarak takva yolunu seçmesi anlatılır. Bu nedenle halk arasında kaybettiği bir şeyi bulmak isteyen insanlar şu ifadeleri söyleyerek aradıklarını bulacaklarına inanırlar:

İbrahim Edhem, gömleği keten

Bir dileğim var bul sana Fatıha

Mevlânâ'nın dördüncü ciltte "Allah sırrını kutlasın, İbrâhimEdhem'in ülkesinden göçmesindeki sebep ve Horasan saltanatını terk etmesi" başlığıyla naklettiği menkıbe özetle şöyledir:

Edhem gibi devlet ve saltanatı hemencecik terk ederek ebedî saltanata eriş! İbrâhimEdhem, geceleyin tahtında uyumaktayken, gözcülerde damda gürültü ediyorlardı. Padişah, adâlet sahibi olduğunu, kendisine hiçbir kötülük gelmeyeceğini düşündüğü için bekçilerin hırsızları ve kötü kişileri defetmelerini istemiyordu. Geceleyin damlarda sopalarını kakıp gezen bekçiler değil! Fakat padişahın, rebap sesini dinlemeden maksadı, iştiaklar çekenler gibi Allah hitabını hayal etmekte çünkü zurna ve davul sesleri, bir parçacık o külli nefirin, kıyamet gününde çalınacak olan Sur'un sesine benzer(Mevlânâ, IV, 1991: 60). İbrâhimEdhem, bir gece tahtında otururken sarayın damında sert sert adımlar ve damda bir tıkırtı duydu. Sarayın penceresinden bakıp peri olmalı herhalde diye düşündü. Hiç görülmemiş bir bölük halk, damdan başlarını indirerek develerini kaybettiklerini ve onu aradıklarını söylediler. İbrâhimEdhem: "Damda deve arandığını kim görmüş?" deyince, dediler ki: "Peki... Öyleyse sen taht üstünde oturur, padişahlık ederken Allah'ı bulmayı nasıl arıyor, nasıl umuyorsun?" İşte bu olaydan sonra bir daha İbrâhimEdhem'i kimse görmedi. Peri gibi insanların gözünden kayboldu! Kendisi, halkın gözü önündeydi ama manası gizliydi. Halkın gözünde işte ondan sonra zümrüdü ankâ gibi olan İbrâhimEdhem, âlemde meşhur oldu. Hangi kuşun canı, Kafdağı'na geldiyse bütün âlem onu söyler, ondan bahseder (Mevlânâ, IV, 1991: 64).

Hz. Süleymân kıssasının içerisine yerleştirilerek anlatılan bu menkıbede, Sebe Melikesi Belkıs'ın tacını ve tahtını bırakarak Hz. Süleymân'a tabi olması ileİbrâhimEdhem'in saltanatını terk etmesi arasında bağlantı kurulmuştur.

İbrâhimEdhem ile ilgili nakledilen diğer bir menkıbede de şeyhin kerametlerinden bahsedilir (Mevlânâ, II, 1991: 247-257). Bu menkıbedeİbrâhimEdhem'in tahtını terk ederek gönül sultanlığını seçmesinin şaşılacak bir durum olmadığı çünkü şeyhlik tahtının dünya tahtından daha önemli olduğu vurgulanır. Bu menkıbenin benzeri *Esrâr-nâme'*de "Hikâyet Fî Şeyh-i Âlî" başlığıyla 8. hikâye olarak anlatılmaktadır (Yeniterzi, 2008). Ancak Mevlânâ menkıbeyi eserden aynen aktarmamış, bu konu ile ilgili dinlediği ve okuduğu menkıbelerden hafızasında kalanları kendi üslubu içerisinde eriterek; kendine has formuyla yeniden oluşturmuştur.

1. 3. Şeyh Abdullâh-ı Mağribî

Asıl adı İsmail oğlu Muhammed olan Ebu Abdullâh-ı Mağribî hakkında bilinenler; 299/ 912-911'de vefat ettiği ve Tur Dağı'na defnedildiği ile sınırlıdır (Yeniterzi, 2008). Bu zata ait menkıbeMesnevî'de özetle şöyle anlatılır:

Şeyh Abdullâh-ı Mağribî, atmış yıldır ne gündüz, ne de gece hiçbir sebeple bir karanlığa düşmediğini söyledi. Sofiler de şeyhin sözünün doğrularak geceleri ardında gittiklerini, dikenlerle, çukurlarla dolu olan çöllerde

yürüdüklerini ve onun yüzünü çevirmeden dolunay gibi önlerinde yürüdüğünü söylediler. Gündüz olduğunda ise ayaklarının gelin ayağı gibi olduğunu söylerlerdi. Çünkü ayaklarında ne topraktan ne çamurdan bir eser vardı; ne diken yırtmış, ne taş yaralamıştı. Allah, Mağribî'yi maşrikî etmişti. Batıyı ona doğu gibi nurlar saçan bir hâle getirmişti! Bu serkeş güneşin nuru, aşk meydanının öyle bir atıdır ki halkın ileri gidenlerinin gününü de o korur, geri kalanların gününü de o! O yüce nur nasıl korumaz ki binlerce güneşi izhar eden odur. Sen onun nuru ile emniyet içinde yürüye dur, ejderhalar, akrepler arasında yol almaya bak! O pak nur, senin önünde gider durur. Her yol vuranı tutar, paramparça eder (Mevlânâ, IV, 1991: 49-50)!

Mevlânâ, bu menkıbede Abdullâh-ı Mağribî'nin kerametlerinden bahsederken aktarmak istediği düşünceleri ayet ve hadislerden iktibaslarla destekleyerek anlamı güçlendirmiştir:

“Müminlerin nurları, önlerinde ve sağlarında yürür yollarını aydınlatır.” ayetini oku! O nur kıyamette çoğalır ama Allah'tan o nuru burada da istemeli! Çünkü Allah istenen şeye delalet etmeyi daha iyi bilir ama buluta da can nuru bağışlar karanlığa da (Mevlânâ, IV, 1991: 50)!

1. 4. Bâyezîd-i Bistâmî

Bâyezîd-i Bistâmî, ilk dönemin zahit ve sûfilerinden olup asıl adı Tayfur bin İsâ, künyesi EbûYezîd, nisbesi el-Bistâmî'dir. İran'ın Horasan eyaletinde 161/777 yılında doğan bu zat, Bâyezîd-i Bistâmî adıyla meşhur olmuştur (Tozlu, 2005: 108-116). Âriflerin ve velilerin sultanı olarak bilinen Bâyezîd-i Bistâmî'nin babası Nişabur civarındaki Bistam kasabasının ileri gelenlerinden iyi bir Müslüman, annesi de son derece salih bir kadın olarak bilinmektedir. Bu zatın Âdem ve Ali adında iki kardeşi olup her ikisi de âbit ve zahit kişiler olarak tanınmaktadır (Kuşeyrî, 2004: 88-91).

Bâyezîd-i Bistâmî; EbûHafsHaddâd, AhmedHadraveyh, Yahya bin Muâz ile çağdaş olup ŞakikBelhi, ZünnûnMısırî ile dost ve arkadaşdır. Bu zat, Hanefî mezhebinden olmakla birlikte Sıddıkî tarikatına bağlıdır. Ca'fer-i Sâdık'ın ruhaniyetinden “üveysî” yolla terbiye görmüş olan Bâyezîd-i Bistâmî, memleketi Bistam'dan ayrılarak otuz yıl kadar Suriye ve Şam civarında dolaşıp ilimle uğraşarak ve nefsiyle savaşmış; 324/848 yılında vefat etmiş ve Bistam'a defnedilmiştir (Kuşeyrî, 2004: 88-91; Bursalı, 1990: 28-40; Durusoy, 2005: 9-79).

Bâyezîd-i Bistâmî'nin “Kendimi tenzih ederim, şanımlı, zuhurum ne de uludur.” demesi üzerine dervişlerin itirazı ve Bâyezîd'in onlara sözle değil de hakikati göstererek cevap vermesi Mesnevî'de özetle şöyle nakledilir:

O muhteşem fakir Bâyezîd, dervişlerine; “İşte Allah benim!” dedi. O hâl geçince sabahleyin bu sözün manasını sordular. Bâyezîd bu sözün üzerine dedi ki: “Bunu bir daha dalar da söylersem hemen o anda beni bıçaklayın! Allah, tenden münezzehtir, benimse benim var. Böyle söylediğim zaman öldürülmem lazım!” O hür er, bu tavsiyede bulununca her derviş bir bıçak hazırladı. Bâyezîd, yine o koca kadehi dikip sarhoş oldu, tavsiyeleri aklından çıktı. Kendinden geçiş hüması uçmaya başlayınca Bâyezîd yine o söze koyuldu. Akli şaşkınlık seli kaptı götürdü ve o sözü evvelce söylediğinden daha zorlu söyledi: “Hırkamda, varlığımda Allah'tan başka bir şey yok. Yerde gökte nice bir arayıp durursun?” Dervişler deli divane

oldular, bıçaklarını tertemiz bedenine sapladılar. Her biri pervasızca pirlere bıçak saplamaya koyuldular. Fakat şeyhe kılıç vuranın kılıcı, tersine dönüyor kendisini yaralıyordu. O hünerli şeyhin vücudunda bir eser bile görünmüyordu. Fakat dervişler perişan oldular, kanlara battılar. Boynuna bıçak saplayanın kendi boynu kesildi, ağlaya inleye yıkılıp öldü. Göğsünü yaralayanın göğsü yarıldı, ebedi bir surette geberip gitti. O sahipkıranın mertebesini bilen ise onu yaralamaya hiç yeltenmedi, böyle şeye gönül vermedi. Yarı aklı onun elini bağladı; canını kurtardı yoksa oda kendisini perişan ederdi. Sabah oldu o dervişler eksilmişti. Evlerinden bir feryat-ı figan yüceldi. Bâyezîd huzuruna binlerce kadın, erkek üşüştü ve dediler ki: “Ey iki âlemi de gömleğe sığdıran er! Senin şu bedeninin insan bedeni olsaydı insanların bedenleri gibi hançer yaraları ile mahvolur giderdi.” Kendisinden olan kendinden geçmişe gelip çattı. Kendisinde olan, kendi gözüne diken batırdı (Mevlânâ, IV, 1991: 170-172).

Mevlânâ, Bâyezîd-i Bistâmî'nin bu sözündeki hakikati, Hz. Muhammed'in huzurunda bir adamın kendinden geçerek söz söylemesi ile şöyle açıklamaktadır: “Şarap içen akıllıysa daha ziyade akıllı olur. Kötü huyluysa büsbütün beter bir hâle gelir (Mevlânâ, IV, 1991: 174).”

Bâyezîd-i Bistâmî'nin söylediği ve tasavvufî sahada oldukça meşhur olan bu sözü Mevlânâ şöyle açıklar:

Ey kendinde olmayanlara Zülfikar vuran, aklını başına al, o Zülfikarı sen, kendi kendine vurmaktasın. Çünkü kendinden geçen fânidir, kurtulmuştur. Ebedi olarak emniyet bucağında oturur. Sureti fânidir; o bir ayna kesilmiştir, o aynada başkalarının yüzünden gayrı bir şey görünmez (Mevlânâ, IV, 1991: 174).

Mevlânâ bu yöntemle, Anadolu'da var olan karmaşa içerisinde halk arasında yanlış anlamalara sebebiyet verecek düşünceleri de açıklayarak tasavvufî terbiye usullerini ve buzatların yaşadıkları olağanüstü hâllerini daha anlaşılır kılmaya çalışmıştır.

Mesnevî'de, Bâyezîd-i Bistâmî ile ilgili diğer bir menkıbede de Bâyezîd-i Bistâmî'nin Hasan-ı Harakânî'nin doğacağını yıllarca önce müjdelemesi ile ilgili bir keramet anlatılmaktadır (Mevlânâ, IV, 1991: 173). Bu zat ile ilgili diğer bir menkıbede de Bâyezîd-i Bistâmî, hakikat yolunun sonuna ermiş bir kişi olarak tanıtılır ve onun tasavvufî alandaki büyüklüğü ortaya konulur (Mevlânâ, II, 1991: 170-173). Mevlânâ bu menkıbenin ardından Bâyezîd-i Bistâmî'nin şu meşhur sözünü nakleder: “Bunca yıldır halkla konuşmam, halkın sözünü duymam, işitmem. Halksa, beni kendileriyle konuşuyorum, onların sözlerini dinliyorum sanır (Mevlânâ, V, 1991: 140).”

1. 5. Şeyh Hasan-ı Harakânî

Şeyh Hasan-ı Harakânî'nin asıl adı Ali bin Ca'fer, künyesi Ebu'l-Hasan olup İran'ın Bistâm'a bağlı Harakan bölgesindedir. Bâyezîd-i Bistâmî'nin hemşehrisi ve türbesinin bekçisidir. O'nun rûhâniyetinden feyz alarak “üveysî” tarikle yetişmiştir. Temel İslâm ilimlerini Ebu'l-Muzaffer Tûsî, Hâce Muhammed Mağribî'den tedris etmiştir. Zamanının gavs-ı âzâmı olarak bilinen Şeyh Hasan-ı Harakânî, 425/1033'te vefat etmiştir (Çiftçi, 2004: 16-17; Tozlu, 2005: 117-122; Bursalı, 1990: 285-293).

Şeyh Hasan-ı Harakânî, Nakşibendî tarikatının Halidiyye kolunda altın silsiledendir. Şeyh Hasan-ı Harakânî, Peygamberimizin soyundan gelen kutlu kişilerin yer aldığı bu silsilede yedinci sırada yer almaktadır(Uzgun, 2012: 101). Mevlânâ, Mesnevî'nin pek çok yerinde “devrin gavısı, kutub, şah, güneş, Hakk'ın nuru, sonsuz nur” gibi üstün sıfatlarla anlattığı Şeyh Hasan-ı Harakânî'yi bazen de Hz. Nuh ve Hz. İbrahim gibi peygamberlere benzetmiş ve bunları bir ressam gibi okuyucunun zihnine resmetmiştir (Çiftçi, 2005: 570). Bu zata ait menkıbe Mesnevî'de özetle şöyle anlatılır:

Bir derviş, Ebül-Huseyn-i Harkan'ın şöhretini duyup Talkan şehrinden yola çıkmıştı. Dağlar aştı, uzun ovalar geçti. Şeyh'i görmek için özü doğru olarak, Allah'a yalvarıp yakararak bunca yol aldı. O genç, yolu bitirip maksadına ulaşınca padişahın evini sorup, öğrenerek kapısına geldi ve yüzlerce saygıyla kapı halkasını vurdu. Şeyhin karısı, kapıdan başını çıkardı: “Ey kerem sahibi, ne istiyorsun?” dedi. Derviş, ziyaret için geldiğini söyleyince kadın kahkahayla gülüp boşuna yollara düştüğünü söyledi. Kadının sayısız gülümsemesinden, hikâyeler söylemesinden derviş, pek dertlendi, dertlere uğradı. Dervişin gözlerinden yaşlar aktı, dedi ki: “Bütün bunlarla beraber o adı tatlı padişah nerede? Söyle bana!” Kadın şeyhin bomboş riyâkar bir hilebaz, ahmaklara tuzak, yol azitanlara kementlik ettiğini söyledi. Kadın onun işi gücü lâf olan, kâse yalayıcı ve hazır sofraya oturucu bir herif olduğunu anlatmaya devam ederken genç, yeter diye bağırды. Genç senin gibi bir şeytanın saçmaları, nereden beni bu kapının tokmağından döndürecek, ben bulut gibi yele kapılıp gelmedim ki beni bu kapıdan bir tozla çevirebilesin dedi. Derviş bu sözlerden öfkelenip oradan ayrılarak şeyhi herkese sormaya başladı. Birisi onun ormana gittiğini söyleyince hemen ormanın yolunu tuttu ve ormana yakın bir yerde Şeyh ile buluştu. Şeyh odunları aslanın üzerine yerleştirmiş kendi de aslanın üzerindeydi kamçısı da yılandı. O padişah dervişini uzaktan görüp güldü ve dervişin yola düşmesinden o ana kadar olanları dervişe bir bir anlattı. Şeyh, kadının kınaması ile ilgili onun yükünü çekmeseydi o aslanın onun yükünü çekmeyeceğini söyledi (Mevlânâ, VI, 1991: 164-171).

Mevlânâ, şeyhin eşinin ona inanmamasını, Azer ve Hz. İbrâhim'den, Hz. Nûh ve oğlu Kenan'dan örnekler vererek menkıbedeki olayı örneklerle pekiştirerek olaylar arasında çağrışım kurmuştur. Menkıbede Şeyh Hasan-ı Harakânî'nin eşi ile Hz. Nûh'un eşinin kıyaslama yoluyla şöyle anlatılır:

Ay, nurunu saçar, köpek havlar durur. Hiç köpek, ayı kendisine ortak edebilir mi? Ay ışığı ile geceleyin yol alanlar, köpek havlaması ile yollarından kalırlar mı? Cüzü, külle doğru ok gibi gider. Kokuşuk kocakarının ardına düşer mi hiç (Mevlânâ, VI, 1991: 166)?

Menkıbede Şeyh Hasan-ı Harakânî'nin aslana binip yılanı kamçılması, Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Vilayet-nâme* adlı eserinde de yer alan bir motiftir. Bahsi geçen menkıbede, SeyyidMahmud-ı Hayranî bir aslana binerek Hacı Bektâş-ı Velî'yi ziyarete gelmiştir. Hacı Bektâş-ı Velî de o canlıyı yürüttü, bizde canımızı yürütelim diyerek bir kayaya binerek kayayı yürütmüş bu olay üzerine SeyyidMahmûd-ı Hayranî, Hacı Bektâş-ı Velî'ye tabi olmuştur. Benzer konuları işleyen her iki menkıbede de aslan ve kamçı motifleri de bu iki menkıbenin ortak noktalarıdır (Mevlânâ, VI, 1991: 164-171).

Mevlânâ, “Şeyh Ebu’l-Hasan’ın Ebuvezid’in kendisinden ve ahvalinden haber verdiğini duyması” başlığıyla naklettiği diğer bir menkıbede Şeyh Hasan-ı Harakânî’nin ismini Ebu’l-Hasan olarak zikretmiştir ki; bununla Şeyh Hasan-ı Harakânî’nin pek meşhur olmayan Ebü’l-Huseynkünyesine işaret etmiştir (Mevlânâ, II, 1991: 416). Bahsi geçen menkıbede, tasavvufî terbiye usullerinden ve kerametlerden bahsedilmenin yanı sıra üveysi yolla bir evliyanın yetiştirilmesi hususunda bilgiler verilmektedir (Mevlânâ, IV, 1991: 156-163).

Mevlâna, devrin kutbu olarak tanıttığı Şeyh Hasan-ı Harakânî’nin menkıbelerini anlatırken menkıbe türünün özelliklerini de yansıtmıştır. Birinci menkıbede Şeyh Hasan-ı Harakânî’nin kerametlerinden, ikinci menkıbede ise kerametlerin yanı sıra tasavvufî terbiye usullerinden ve üveysi yolla bir evliyanın yetiştirilmesinden bahsedilmektedir. Burada bahsi geçen her iki menkıbe de bu özelliklerin açıklanması şeklinde olup bahsedilen içerik bakımından iletilen mesajın kanalı durumunda olan menkıbe türünün genel özelliklerini yansıtmaktadır. Ayrıca seçilen bu iletişim kanalı ayet, hadis ve hikmetli sözlerle desteklemiştir.

Mevlânâ, menkıbeler içerisinde çeşitli ayet, hadis ve hikmetli sözlere yer vererek anlatmak istediği düşünceleri zenginleştirmektedir. Bu da iletişimde söylemek istenileni doğrudan değil, başkasından alıntı yaparak anlatma yöntemidir (Işıksaçan, 2008: 192; Condrill ve Bough, 2004: 12). Mevlânâ böylelikle insanları ikna edebilmek için sözü kendisi değil başkasının yaşadığı menkıbevî olaylardan hareketle dile getirir. Mevlânâ bu noktada da söylemek istediğini kendinin de ifade ettiği gibi dilberin yani tarikat şeyhlerinin vasıtası ile dile getirerek sözün etki ve inandırıcılığını arttırmıştır. Seçtiği bu anlatım formu ile insanların ilgilerini çekerek; hem daha rahat anlaşılmayı hem de insanların zihninde daha kolay yer edinmeyi sağlamıştır.

1. 6. Şeyh Ahmed-i Hıdraveyh

İlk dönemin zahit ve sûfilerinden olup, asıl adı Ebû Hâmid Ahmed b. Hıdraveyh-i Belhî’dir. Doğduğu şehir olan Belh’e nispetle bu isimle anılan Şeyh Ahmed-i Hıdraveyh ilk Melâmetîlerdendir. Bu zat, Horasan şeyhlerinin büyüklerinden olup EbûTürâb-i Nahşebî’nin sohbetinde bulunmuş ardından, Nişabur’a gelerek EbûHafs’ı ziyaret etmiştir. Fütüvvet (cömertlik ve halka iyilik) konusunda büyük bir şöhrete sahip olan Şeyh Ahmed-i Hıdraveyh 409/854 yılında vefat etmiş ve Belh’e defnedilmiştir (Kuşeyrî,2004:101-102).

“Allah, aziz sırrını takdis etsin, Şeyh Ahmed-i Hıdraveyh’in Allah ilhamıyla borçlular için helva satması” başlığı ile nakledilen menkıbe özetle şöyledir:

Cömertlikle anılmış, o nedenle daima borçlu olan bir şeyh vardı. Büyüklerden on binlerce lira borç almış, âlemdeki yoksullara harc etmişti. Borçlu bir de tekke kurmuş, canını da malını da tekkesini de Allah uğruna feda etmişti. Allah, Halil’e nasıl kumu un etmişse onun da borcunu her taraftan öderdi. Borçlu şeyh, yıllarca bu işte bulundu, vazifesi buymuş gibi halktan borç almakta, halka vermekteydi. Ölüm gününde ulu bir bey olmak için ölümüne kadar bu çeşit tohumlar ekmekteydi. Şeyh’in ömrü sona erip de vücudunda ölüm alâmetlerini görünce, borçlular etrafına toplandı. Şeyh, mum gibi kendi kendisine eriyip gidiyordu. Borçluların ümidi kesildi, suratları ekşidi, dertlerine dert katıldı. Şeyh ise bu kötü şüpheye düşenlere bak, Allah’ın dört yüz dinar altını yok mu ki diye düşündü. Bu sırada dışarıdan bir çocuk, birkaç para kazanmak ümidiyle

helva diye bağıırıyordu. Şeyh, hizmetçiye gidip helvanın hepsini almasını ve borçlulara vermesini başıyla işaret etti. Hizmetçi, helvanın hepsini almak üzere hemen dışarı çıktı ve helvacıyı içeriye çağırıldı. Helvayı bir tabağa koydurdu ve tabağı getirip şeyhin önüne koydu. Tabak boşalınca, çocuk tabağını aldı ve parasını istedi. Şeyh dedi ki: "Parayı nerden bulayım? Ben borçlu bir adamım, aynı zamanda ölüyorum!" Çocuk derdinden tabağı yere vurdu, feryat ve figana başladı. Çocuğun feryadından hırlı, hırsız birçok kişi başına toplandı. Çocuk şeyhe, ustasının onu öldüreceğini buna gönlünün razı olur mu diye sordu. Bu olay üzerine borçlular bizim malımızı yedin yetmedi bir de bu çocuğa zulmediyorsun diye kızmaya başladılar. Çocuk ikinci namazı vaktine kadar ağladı. Şeyh'e gelince, gözlerini yummuş, ona hiç bakmıyor, cefaya, bu aykırı işe aldırış etmiyordu. Ay gibi yüzünü yorganın içine çekmişti. Havas kınamasından, dedikodusundan el ayak çekmiş! Can, bir adamın yüzüne gülerse, ona halkın ekşi suratlı olusundan ne zarar. Can birisini öperse, felekten, feleğin hışmından gam yer mi? Çocuğun parası, orada bulunanlara takdim edilseydi herkese birkaç akçe düşerdi, çocuk da parasını alırdı. Fakat şeyhin himmeti bu cömertliği de bağladı. Bu suretle kimse çocuğa bir şey vermedi. Pirlerin kuvveti bundan da fazladır. İkinci vakti oldu hizmetçi, Hatem¹ gibi cömert birisinin verdiği bir tabak altını getirdi. Mal sahibi halli bir kişi, şeyhin hâlini biliyordu, ona hediye gönderdi. Tabağın bir köşesinde dört yüz dinar vardı, bir tarafında da kâğıda sarılı yarım dinar. Hizmetçi gelip şeyhi ağırladı, o misli bulunmaz şeyhin önüne o tabağı koydu. Tabağın üstünden örtü kaldırılınca halk şeyhin kerametini gördü ve bu sırra şaşır kaldılar ve şeyhten af dilediler. Şeyh: "Bütün o sözleri size helâl ettim. Bunun sırrı şuydu, ben Allah'tan bunu diledim, Allah da bana doğru yolu gösterdi. O dinar gerçi az bir paraydı. Fakat gelmesi çocuğun ağlamasına bağlıydı. Helva satan çocuk ağlamasaydı, rahmet denizi coşmazdı." dedi (Mevlânâ, II, 1991: 30-35).

Bu menkıbede Şeyh Ahmed-i Hıdraveyh'in kerametleri ve cömertliğinden bahsedilirken, cömertlikleri ile meşhur Hz. İbrahim ve Hatem'dende örnekler verilmiştir. Mevlânâ, her menkıbenin sonunda olduğu gibi bu menkıbenin sonunda da düşüncelerini daha anlaşılır kılmak için vermek istediği mesajı şu şekilde özetlemiştir:

Kardeş, çocuk, senin cisim çocuğundur. İyice bil ki muradına erişmen de ağlamana bağlı. O libası elde etmek istersen cesedindeki göz çocuğunu ağlat (Mevlânâ, II, 1991: 35)!

1. 7. Zünnûn-ı Mısırî

Zünnûn-ı Mısırî, evliyanın büyüklerinden olup künyesi, Ebü'l-Feyz, adı Sevbân bin İbrâhim'dir. Zünnûn-ı Mısırî'nin doğum tarihi bilinmemekle birlikte, 245/860 yılında Mısır'da vefat ettiği nakledilmektedir. Zünnûn-ı Mısırî, maneviyat yolunda emsallerinden çok üstün bir zat olmakla birlikte, hâl ve edep bakımından zamanında emsali yoktur (Kuşeyrî,2004: 67-68: Bursalı, 1990: 60-68).

¹Hâtem-i Tay lakabıyla tanınan meşhur Arap şair ve reislerindedir. Cömertliği ile darb-ı mesel hükmüne geçmiştir (Levend, 1984:153-154).

Mesnevî’de “Zünnûn’un hatırını sormak üzere dostlarının tımarhaneye gelmeleri” başlığıyla nakledilen menkıbe özetle şöyledir:

Zünnûn-ı Mısırî’nin başına yeni yeni coşkunluklar, cezbeler meydana gelmekteydi. Coşkunluğu âdeta göğün üstüne erişecek bir dereceyi buluyor, ciğerler acısı bir hâle geliyordu. Halk onun deliliğine tahammül edemez bir hâle geldi. Ateşi, âdeta halkın sakalını tutuşturmakta idi. Avamın sakalına ateş düşünce onu körlüklerinden, inatlarından tutup bağladılar. Halk, bu yolda umumiyetle dara düşse de yine yuları geri çekmeye imkân yoktur. Hüküm külhaniler eline geçince nihayet Zünnûn zindana düştü. Bir tek ulu padişah, tek başına atına binmiş, gitmekte, ardına düşen, ona uyan yok. Böyle bir eşi bulunmaz inci, çocukların eline düşmüş kadrini bilen anlayan yok. İnci de nedir ki? Bir kartada gizlenmiş bir deniz, bir zerreye sığmış güneş! Öyle bir güneş ki kendisini zerre gösterdi de yavaş yavaş yüzünü açtı. Bütün zerreler, onda yok oldu. Âlem, onun yüzünden sarhoş oldu, onun yüzünden kendisine geldi. Fakat kalem, bir gaddarın elinde oldu mu şüphe yok, Mansur, dâra çekilir. Bu hüküm, bu hükümet, kötü kişilerin elinde oldukça elbette peygamberleri öldürmek lâzımdır (Mevlânâ, II, 1991: 106-107). Dostlar Zünnûn’un bu işinde düşünceye daldılar, zindana gittiler, bu hâl hususunda konuşup fikirlerini söylemeye başladılar. Onlar, ahvali anlamak üzere Zünnûn’un yanına yaklaşınca Zünnûn onlara bağırdı: “Hey, kimlersiniz? Sakının!” Onlar, edepli, edepli kendilerinin onu seven insanlar olduklarını söylediler. Zünnûn delicesine saçma sapan sözler söyledi. Sıçrayıp onlara taş topaç yağdırmaya, sopa sallayıp fırlatmaya koyuldu. Hepsi yaralanıp ezilmek korkusundan kaçtılar. Zünnûn, kahkahayla gülüp başını salladı ve dedi ki: “Şu dostların hevâ ve hevesine bak. Dostlara bak! Hani dost olanların nişanesi? Dostlara zahmet can gibi sevimlidir. Dosta, dostun zahmeti ağır gelir mi? Zahmet içtir, ruhtur. Dostluksa onun derisine benzer. Dostluk nişanesi belâdan, afetlerden, mihnetlerden hoşlanmak değil midir? Dost altın gibidir. Belâ da ateşe benzer. Halis altın, ateş içinde saf bir hâle gelir (Mevlânâ, II, 1991: 109-112).”

Bu menkıbede Zünnûn-ı Mısırî’nin coşkunluk ve cezbe hâlinde bahsedilmekle birlikte Mevlânâ, Zünnûn-ı Mısırî’nin cezbe hâlinde söylediği sözleri kınayanları “Anka, kargaya zebun olur mu?” sözleri ile eleştirmektedir. Menkıbe anlatılan cezbe hâlinde söylenen bu söz, Hallâc-ı Mansûr’a ait bir örnekle pekiştirilir ve Zünnûn-ı Mısırî’ye inanmayan dostlarına öğütler verilir:

Dostlara zahmet can gibi sevimlidir. Dosta, dostun zahmeti ağır gelir mi? Zahmet içtir, ruhtur. Dostluksa onun derisine benzer. Dostluk nişanesi belâdan, âfetlerden, mihnetlerden hoşlanmak değil midir? Dost altın gibidir. Belâ da ateşe benzer. Halis altın, ateş içinde saf bir hâle gelir (Mevlânâ, II, 1991: 112).

1. 8. Gazneli Şeyh Muhammed-i Serrezî

Mevlânâ’nın bildirdiğine göre adı Muhammed, künyesi Serrezî olarak bildirilen bu zat ile ilgili ulaşabildiğimiz bilgiler bununla sınırlıdır (Mevlânâ, VI, 1991: 218). Gazneli Şeyh Muhammed-i Serrezî’ye ait menkıbe Mesnevî’de özetle şöyle nakledilir:

Gazne'de bilgiler emen Gazneli Şeyh Muhammed-i Serrezî olarak bilinen bir zâhit vardı. Bu zât her gece üzüm çotuğunun ucu ile iftar ederdi. Bu hâl onda yedi yıl devam etti ve varlık padişahından sayısız nimetler gördü. Şeyh Muhammed-i Serrezî bir gün dağ başına çıktı ve Allah'ı görmeyi diledi eğer göremezse kendini o dağdan atacağını söyledi. Allah'tan nida geldi ve bu işin zamanının gelmediğini kendini oradan atsa da ölmeyeceği bildirildi. Muhammed-i Serrezî ise kendini o dağdan attı ancak ölmedi. Bunun üzerine kendisine duyulmamış bir ses geldi ve ovayı bırakıp şehre giderek Abbas-ı Debs gibi dilencilik yapması ve zenginlerden aldığını fakirlere dağıtması istendi. Şeyh'in gelişiyle şehirde ona köşkler hazırladılar. Şeyh ise dilencilik yapmaya geldiğini ve bunları kendisi için kabul etmeyeceğini söyledi. Bundan sonra Şeyh eline zembil almış kapı kapı dolaşmaya başladı. Şeyh bir günde dört kez bir beyin köşküne giderek Allah için sizden bir lokma ekmek istiyorum dedi. Bey ise bu ne küstahlık diye Şeyh'i azarladı. Bunun üzerine Şeyh ben emir kuluyum dedi ve o kişiye nasihatler etti. Şeyh'in nasihatlerini duyan bey ağlamaya başladı ve sonra bey hazineden ne istersen al diyerek tüm hazinesini Şeyh'e bağışladı. Şeyh Allah bana dilencilik et dedi diyerek beyin verdiklerini kabul etmedi. O er kişi iki yıl dilencilik yaptıktan sonra Allah'tan gelen emir üzerine dilencilik yerine şimdi de sana verdiklerimizi ver emri geldi. Şeyh isteyen kişi söylemeden içindekileri bilir ve hemen verirdi. O Şeyh'in içinde hiçbir şey bulunmadığı için yüzler ona akseder ve orada görünürdü (Mevlânâ, V, 1991: 218-232).

Söz konusu menkıbede kendisine gayb hazineleri verilmiş hak âşığı olan şeyhin; Allah aşkından başka hiçbir şeye itibar etmemesi anlatılır ve menkıbe şu sözlerle bitirilir:

Nitekim elin sanatı elin suretinin. Gözün bakışı gözün suretinin... Dilin fasih oluşu, dilin suretinin ne içindedir ne dışında, ne o surete bitişiktir, ne ayrı, Akıllı kişiye bir işaret yeter (Mevlânâ, V, 1991: 228).

Mevlânâ, bu menkıbede de aynı yolu izleyerek insana, hayata dair bilgiler vermektedir. Menkıbe içerisinde çeşitli hikmetlerden bahsedilmekle birlikte Allah hasları olarak adlandırılan evliyaların hayatları ve kerametlerinden örneklerle insanlara nasihat edilmektedir. Örneğin menkıbede açlığın iyiliğinden bahsedilerek Şeyh Muhammed-i Serrezî'nin az yemesindeki hikmet şöyle açıklanır: "Kendin gel, açlık, ilâçların padişahıdır. Açlığı canla başla kabul et, onu böyle hor görme. Bütün hastalıklar, açlıkla iyileşir. Bütün ilâçlar aç olmadıkça sana tesir etmez (Mevlânâ, V, 1991: 232)." "Bu üslup zaman zaman da bir konuşma havası içerisinde okuyucuya seslenilerek sürdürülür: "A canım bu sözün sonu gelmez (Mevlânâ, V, 1991: 232)", "Akıllı kişiye bir işaret yeter (Mevlânâ, V, 1991: 228)."

2. İSİMLERİ BELİRTİLMİYEN VELİLERETRAFINDA ANLATILAN MENKİBELER

Mesnevî'de isimleri ve kimlikleri hakkında belli olan evliyaların menkıbelerinin yanında gerçek isimleri belirtilmeden anlatılan menkıbelerde yer almaktadır. Bu menkıbelerdeki velilerin isimleri daha çok fiziksel özelliklerine dayalı bir adlandırma ile verilmiştir.

2. 1. Şeyh-i Akta

Şeyh-i Akta'nın hayatı hakkında yeterli bilgi olmamakla birlikte, Şiraz'ın batısında bir dağ eteğinde bu zata ait bir mezar vardır. 304/916-917 yılları arasında vefat ettiği bilinen Şeyh Ebü'l-Hayr-i Akta ile Cüneyd'in kâtibi Ebu Yâkub Akta da bu lakapla anılmaktadır. Mevlânâ tarafından Allah şarabını içmiş, yalnızlığı seven ve dağlarda oturan bir kimse olarak tanıtılan bu zat hakkında bilinenler bunlarla sınırlıdır (Mevlânâ, III, 1991: 409). "Akta" kelime anlamı olarak "eli kesik" anlamına gelmektedir. İsmi belirtilmeyen bu zatın ismi eline dair özelliğinden dolayı bu adla anılmaktadır. Mesnevî'de; Şeyh-i Akta olarak tanıtılan bu zatın menkıbesi özetle şöyledir:

Dağlarda tek başına yaşayan bir derviş vardı. Allah şarabını içmiş olduğundan insanların sözlerinden de usanmıştı. O dağlarda ağaçlar, meyveler, sayısız elmalar, armutlar, narlar vardı. O derviş, meyvelerle gıdalanır başka hiçbir şey yemezdi. Dağlardaki ağaçlardan meyve düşürmeyeyim, ağacı silkmeyeyim, hiç kimseden açıkça yahut gizli kapalı bir şey istemeyeyim, şu ağacı silk demeyeyim, yalnız ağaçtan kendiliğinden düşen meyveleri yiyeyim diye adakta bulunarak dağlarda halvet etmiştir. Bu derviş bir müddet nezrine vefa etti ancak kaza ve kaderin imtihanları çıkageldi. Derviş zayıf, perişan bir hâle geldi, harekete bile mecali kalmadı. Derviş tam beş gün armut ağacını silkmedi, fakat açlık ateşi de sabrını tüketmekteydi. Bir dalda birkaç armut gördü, fakat yine sabredip kendisini çekti. Bu sırada rüzgâr esti ve dalı eğdi ahidini bir yana bıraktı, daldaki armudu kopardı, yedi. Fakat hemencecik Allah azabı erişti, gözünü açtı, kulağını çekti. Bu sırada yirmi tane yahut daha fazla hırsız, oraya gelip konmuştu. Çaldıkları şeyleri aralarında pay ediyorlardı. Birisi Şahne'ye (Bir bölgenin güvenliğinden sorumlu kimse) haber vermişti. Derhal Şahne'nin adamları oraya gelip hepsini yakaladılar. Şahne hiddete gelip cellâda: "Bunların ellerini, ayaklarını kes" dedi. Cellât, oracıkta hepsinin sol ayaklarıyla sağ ellerini kesmeye başladı. Bir gürültüdür koptu. O arada zahidin eli de yanlışlıkla kesildi. Cellât, ayağını kesmek üzereyken, rütbesi pek büyük bir atlı gelip yetişti ve cellâda: "Bu, filân Şeyhtir, Allah abdalıdır. Neden onun elini kestini?" diye bağırdı. Cellât, elbisesini yırtıp giderek yana yakıla şahneye hâli anlattı. Şahne durumu öğrenince Şeyh'e özür dilemeye geldi. Şeyh dedi ki: "Ben, bunun sebebini biliyor, suçumu anlıyorum. Ben onun yemininin hürmetini terk ettim, onun adaleti de benim yeminimi sağ elimi kestirdi! Ben kötü olduğumu bildiğim halde ahdimden döndüm. Bunun kötülüğü elime geldi. Ey vali, sevgilinin hükmüne elimiz de feda olsun, ayağımız da, beynimiz de, derimiz de!" diyerek hakkını helâl eder. Bu olaydan dolayı eli kesilen şeyhin adı halk arasında "Şeyh-i Akta-eli kesik şeyh-" kaldı, halk onu bu adla tanıdı (Mevlânâ, III, 1991: 131-138).

Menkıbede; Şeyh-i Akta'nın verdiği sözde durmadığı için eli kesildiği anlatılmaktadır. Mevlânâ da bu menkıbeden hareketle insanların sözlerinde durmalarının gerekliliğinden bahseder ve bu konuda şu uyarılarda bulunur: "Akıllılar önceden feryat ederler, bilgisizlerse işin sonunda başlarına vururlar! Sen, işin önünde sonunu sor da kıyamet günü pişman olma (Mevlânâ, III, 1991: 132).

Mesnevî'de, Şeyh-i Akta ile ilgili diğer bir menkıbede ise bu zatın eli kesik olduğu halde iki eliyle zembil örmesini anlatmaktadır (Mevlânâ, III, 1991: 139-140). Hz. Mûsâ kıssasının anlatıldığı bölümde nakledilen bu menkıbenin ardından Firavun sihirbazlarının elleriyle ayaklarının kesilmesine aldırış etmemelerindeki sebep açıklanarak konu pekiştirilir (Mevlânâ, III, 1991: 140-142). Bu kıssada sihirbazların Hz. Mûsâ'nın mucizelerini gördükten sonra imana gelmeleri üzerine Firavun'da onların el ve ayaklarını kestirmekle tehdit etmiştir ancak sihirbazların gerçeği gördükten sonra tıpkı Şeyh-i Akta gibi kaderin hükmüne razı olmuşlardır. Böylelikle her iki metin iç içe geçecek şekilde anlamsal geçiş ve konu bütünlüğü sağlanmıştır. Mevlânâ, bu yolla Mesnevî'dekimetinler arasında oldukça tutarlı ve organik bir bağ oluşturmuştur. Bu yöntemle vermek istediği mesajları; kişilerin zihinde uzamsal bağlar oluşturarak aktarırken anlatılanları akılda tutmayı kolaylaştırmış ve okuyucunun dikkatini sürekli uyanık tutmuştur.

2. 2. Bir Şeyh

Mevlânâ'nın, yeryüzünde âdeta göğe mensup bir çırağ ve ümmetler içinde peygambere benzeyen, halka cennet bahçelerinin kapılarını açan bir şeyh olarak tanıttığı bu zatın, kim olduğu bilinmemektedir. Bir şeyhin oğullarının ölümü üzerine ağlamalarındaki hakikatin dile getirildiği menkıbe Mesnevî'de özetle şöyle nakledilir:

Şeyhin oğulları vefat etmişti ancak şeyh hiç ağlamıyordu. Evdekiler ona oğullarının ölümünden zarı zarı ağladıklarını ancak onun nasıl olup da hiç ağlamadığını sordular. Şeyh, kendisine bu sözü söyleyen eşine yüreğinin katı olduğunu düşünmemesini çünkü kendisinin herkese merhamet duyduğunu söyledi. Kadın da madem herkese merhamet duyuyorsun ecel cellâdı, oğullarını vurup öldürdüğü hâlde nasıl oluyor da kendi oğluna ağlamıyorsun diye sordu. Bunun üzerine Şeyh: "Kış mevsimi, temmuz ayına benzemez. İsterse hepsi ölsün, isterse diri kalsın. Gönül gözünden kaybolmuyorlar ki! Onları gözümün önünde görüp dururken neden senin gibi yüzümü yırtayım? Zamanın devranından çıktılar ama onlar yine benimle beraber, etrafımda oynayıp duruyorlar! Ağlayış ya elemden olur, ya ayrılıktan. Hâlbuki ben aziz sevgililerimle vuslattayım, koşuşup duruyorum. Halk onları rüyada görür, bense uyanırken onları apaşikâr görüyorum. Bu cihandan kendimi gizledim mi, duygu yaprağını varlık ağacından silktim mi onlarla beraberim." diye cevap verdi (Mevlânâ, III, 1991: 144-149).

Menkıbede insanlara yol gösteren bir kişi olarak tanıtılan bu şeyhin menkıbesinden hareketle çeşitli mesajlar verilir. Amacı insanları eğitmek olan Mevlânâ; bu menkıbede şeyhin ağlamamasının ardındaki gerçeği dile getirirken ve 'şeyh' kelimesinin tanımını da yapar:

Şeyh kime derler? Oğul, insan, insanlık sıfatlarının bir kısmından kurtuldu mu şeyh olmaz, fakat olgun bir adam olur. İnsanlık sıfatlarından bir tek kara kıl bile kalmadı mı şeyh olur, Allah'a makbul bir adam hâline gelir. Fakat bir adam yaşlansa da saç sakalı ağarsa hakikatte ne pirdir, ne Allah hası! Varlığında insanlık sıfatlarından bir tek kıl bile kalsa mensub olamaz, âlem halkından birisidir o (Mevlânâ, III, 1991: 145-146)!

2. 3. K r Şeyh

Mevlânâ'nın hakkında hiĭbir bilgi vermeden "K r Şeyh" olarak tanıttığı bu zatın menkıbesi, Mesnevî'de özetle Şöyle anlatılır:

Yoksul bir Şeyh Temmuz ayında, k r bir pirin evine misafir oldu ve orada bir mushaf gördü. Kendi kendisine bu zatın k r bir kişi olduğu hâlde burada mushafın işi ne diye sordu ancak sabredip bir Şey sormayayım diye karar verdi. Sabretti, bir müddet g nl  sıkıldı, fakat nihayet meseleyi anladı.  nk  sabır, genişliğin anahtarıdır. Ansızın müşkül h lloldu, anlamak istediğini anladı. Gece yarısı Kur'an-ı Kerîm sesini duydu. Uykusundan sıçradı, Şu acayip Şeyi gördü. K r, mushaftan Kur'an-ı Kerîm okumaktaydı. Hem de doğru olarak okuyordu. Sabırsızlandı, bu hâli Şeyhe sordu. K r: "Ey ten bilgisizliğinden kurtulan, bunu Allah yapamaz mı ki? Neye Őařırıyorsun? Ben Allah'a, ey yardımcım olan Allah, ey yardım dilenen Rabbim, adam canına nasıl d şk nse ben de Kur'an-ı Kerîm okumaya öyle düşkünüm. Fakat hafız değilim ki! Yarabbi Kur'an-ı Kerîm okuyacağım vakit gözlerime illetsiz bir nur ver. Benim gözlerimi aĭ da Kur'an-ı Kerîm'i elime alıp okuyayım diye dua ettim. Allah da duamı kabul etti ve ne vakit Kur'an-ı Kerîm okumak istersem, ne vakit mushafı eline alırsam, Allah gece çırağı gibi gözlerimin nurunu ihsan etmektedir." diye cevap verdi (Mevlânâ, III, 1991: 149-152).

Mevlânâ, k r olmasına isyan etmeyerek hayata umutla bakan bu zatın menkıbesinden hareketle insanların kendinde bulunan eksikler ve olumsuzluklara yoğunlaşmak yerine her durumdaki olumlu  zelliklerig rebilmenin önemini vurgular:

Allah, ne alırsa ona karşılık ihsanda bulunur. Velî bu sebeple Allah'a itiraz etmez. Bağını mı yaktı? Sana bir bağ dolusu üzüm ihsan eder; yas iĭinde neşe verir. O elsiz  olağa da el verir, gamlara maden olan kişiye neşeli, sarhoş bir gönül bağışlar. Kaybettiğimiz Şey büyük ve değerli bir Şey bile olsa mademki bize karşılık olarak ihsanlarda bulunuyor, Şu hâlde itiraz etmemize imkân yok (Mevlânâ, III, 1991: 152).

Mevlânâ, menkıbede zahidin k r olan Şeyhin Kur'an okumasına tanık olduğu halde sabrederek sormamasını; Lokman'ın Hz. Dâvûd'u demir halkalar yaparken görüp, merakını dizginleyerek soru sormamasının anlatıldığı kısza ile pekiştirir.

İsminin önüne pek çok nitelik ekleyebileceğiz Mevlânâ aynı zamanda bir eğitimcidir (Akyüz, 2008: 54). Bu yönüyle de toplumdaki olumsuzluklara  are olacak reĭeteler sunarken bu menkıbenin sonunda huzur ve mutluluğun anahtarı olarak nitelendirdiği sabrın önemini Şöyle dile getirir:

Sabretti, bir müddet g nl  sıkıldı, fakat nihayet meseleyi anladı.  nk  sabır, genişliğin anahtarıdır (Mevlânâ, III, 1991: 150). Eğer ki kişi her durumda peşin hükümlü olmadan sabredip biraz beklese işin özü ortaya çıkacaktır: "Sabır da güzel bir iş. Her dertte ona sığınmak gerek, her gamı o giderir. Allah, yüz binlerce kimya yarattı ama insan, sabır gibi bir kimya görmedi (Mevlânâ, III, 1991: 151).

3. MESNEVÎ'DE SADECE İSİMLERİ GEĀEN VEL LER

Mesnevî'de yukarıda belirtilen evliyalar ve onlara ait menkıbeler anlatılmakla birlikte birde sadece isimleri zikredilen ya da evliyaların meşhur

sözlerine vurgu yapılır. Bu evlialardan biri de Hallâc-ı Mansur'dur. Asıl adı Huseyn bin Mansûr el-Hallâc olan bu zat; 857/244 tarihinde İran'ın Beyza şehri yakınlarındaki Tûr kasabasında doğmuştur. Genç yaşta tasavvuf yolunu seçen Hallâc-ı Mansur, Hint ve Türk memleketlerini gezerek buralarda İslam'ı yaymaya çalışmıştır. Abdullah Tüsteri ve Cüneyd-i Bağdâdî gibi zatların sohbetlerinde bulunan Hallâc-ı Mansur, tasavvufta fenafillaha ulaşmış ve "Ene'l-hak" demiştir. Söylediği bu söz yüzünden öldürülen Hallâc-ı Mansur, aşk şehidi olarak kabul edilmiş ve birçok mutasavvıf eserlerinde onun bu sözüne atıf yapmıştır (Aktaş, 2003: 21-22).

Mesnevî'de Hallâc-ı Mansur ile ilgili herhangi bir menkıbe anlatılmamakla birlikte onun "Ene'l-hak" sözü şu şekilde yorumlanır:

Dertsiz kişi yol vurucudur, dertsizlik "Enel Hak-ben Hakk'ım" demektir. Bu "Ene" sözünü vakitsiz söylemek; lânete düşmektir, "Ene"yi vaktinde söylemek rahmettir. Mansur'un "Ene" deyişi, şüphe yok ki rahmetten ibarettir; fakat Firavun'un "Ene" deyişine bir bak, lânetin ta kendisi (Mevlânâ, II, 1991: 200).

Mesnevî'de sadece ismi geçen diğer bir evliya da Cüneyd-i Bağdâdî'dir. Evliyanın büyüklerinden olan bu zat Cüneyd-i Bağdâdî diye meşhur olmakla birlikte asıl adı Cüneyd bin Muhammed Ebü'l-Kâsım El- Cezzâz'dır. 822/207 yılında İran'ın Nehâvend şehrinde doğduğu ve Bağdat'ta yaşadığı 911/298 senesinde vefat ettiği bilinmektedir. İlim ve din konusunda ileri bir mevkiye sahip olduğu için devrinde Tavûsu'l-Ulemâ lakabı ile anılmıştır (Aktaş, 2008: 23-24).

Cüneyd-i Bağdâdî de Hallâc-ı Mansur gibi söylediği şâhiyatlarla oldukça meşhurdur. Mevlânâ, Mesnevî'de ariflerin kutbu olarak nitelendirdiği Cüneyd-i Bağdâdî'den şöyle bahsetmektedir:

Cüneyt, onun askerinden yardıma nail olunca eriştiği mertebeler sayıdan üstün oldu. Bâyezîd, onun ihsanına yol bulunca Allah'tan "Kutbül-Ârifin" adını duydu. Edhemoğlu, atını sevinçle o tarafa koşturunca âdil sultanların sultanı oldu. (Mevlânâ, II, 1991: 71).

Mesnevî'de menkıbesi yer almadığı hâlde sadece isimleri geçen evlialar ise şunlardır: Şeybanî Râî (Mevlânâ, VI, 1991: 383); Şeyh-i İslâm Tacı Belh ve kardeşi Ziya-ı Delk (Mevlânâ, VI, 1991: 283).

SONUÇ

Türklerin İslamiyet'in kabulü ve Anadolu'da tarikatların yaygınlaşması, velilerin hayatları etrafında oluşan menkıbeleri çok kısa bir sürede yaygın bir hale getirmiştir. Tasavvufî eğitim sürecinde öğrencilerin aklını ve gönlünü sözle yönlendiren bu kişiler; sohbetlerinde edebî ve estetik değere sahip menkıbelerden çokça faydalanmışlardır. Böylelikle velilerin örnek davranışlarından hareketle insanlara çeşitli dersler vermeyi amaçlamışlardır.

Amacı her kesimden insana ulaşmak ve onları aydınlatmak olan Mevlânâ da Mesnevî'de; menkıbeleri vermek istediği mesajları aktarmak için uygun bir kalıp olarak kullanmış ve anlatmak istediği düşünceleri bu kalıba dökerek her menkıbeyi o konuyla alakalı başka örneklerle pekiştirerek anlatmıştır. Mesnevî'de yer alan bu menkıbelerin dağılımına bakacak olursak; Şeyh Dekûkî'nin 1, İbrâhim Edhem'in 2, Şeyh Abdullâh-ı Mağribî'nin 1, Bâyezîd-i Bistâmî'nin 3, Şeyh Hasan-ı Harakânî'nin 2,

Şeyh Ahmed-i Hidraveyh 1, Zünnûn-ı Mısır'ın 1, Gazneli Şeyh Muhammed-i Serrezi'nin 1 menkıbesi anlatır. Bunun yanı sıra kimlikleri belirtmeyen evliyalarından Şeyh-i Akta ile ilgili 2, Bir Şeyh ve Kör Şeyh olarak tanıtılan zatlar hakkında da 1'er menkıbe anlatılır. Ayrıca eserde Hallac-ı Mansur, Cüneyd-i Bağdadî, Şeyban-ı Râî, Şeyh-i İslâm Tacı Belh ve Ziya-ı Delk adlı evliyaların adları zikredilmekle birlikte bunlara ait herhangi bir menkıbeye yer verilmemektedir.

Bir bütün halinde olmayıp başka metinlerle iç içe geçecek şekilde anlatılan bu menkıbeler başta dağınık bir üslupla anlatılmış gibi görünse de; bu anlatım tarzı Mevlânâ'nın çağrışım gücünün bir göstergesidir. Çünkü Mevlânâ bir olayı anlatırken o olay başka olayları hatırlatmış ve böylelikle ayetler, hadisler, hikmetli sözler, kıssalar, menkıbeler, fıkralar iç içe geçmiş bir şekilde zengin bir üslupla sunulmuştur. Bu durumda, Mesnevî'deki metinler arasında dağınık değil oldukça tutarlı ve organik bir bağın var olduğunun bir göstergesidir. Çünkü Mevlânâ bu yöntemle; vermek istediği mesajları insanların zihninde uzamsal bağlar oluşturarak aktarmış; böylelikle akılda tutmayı kolaylaştırırken hem de okuyucunun dikkatini sürekli uyanık tutmayı sağlamıştır.

Mevlânâ, her menkıbenin sonunda da genel bir değerlendirme yapmış ve okuyucuya ders niteliğinde özet bilgiler vermiştir. Böylelikle menkıbelerde fert ve toplumu ilgilendiren konular ele alınırken, meseleler ikna edici delillerle, son derece akıcı ve sürükleyici bir üslupla ortaya konulmuştur. Bu nitelikler; Mevlânâ'nın bu anlatım modelini bir basamak olarak kullanıp, vermek istediği mesajı en açık bir şekilde ortaya koyduğunun açık bir göstergesidir.

Özetle; Türk kültürü ve edebiyatının önemli klâsiklerinden biri olarak toplumda her kesimden insana seslenebilen büyüklüğü bir ayna gibi yüzyıllar geçse de her dem tazeliğini koruyacak eşsiz bir eser olan Mesnevî'deki menkıbeler toplandığında; bir menakıpname ortaya çıkacak kadar çok menkıbeye yer verdiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Hasan (2008). *Yeni Türk Şiirinde İbrahim Edhem Okulu ve Misyonu*, Edirne: Yort Savul Yayınları.
- AKTAŞ, Hasan (2003). *Yeni Türk Şiirinde Hallâc-ı Mansûr Okulu ve Misyonu*, Edirne: Yort Savul Yayınları.
- AKTAŞ, Hasan (2008). *Yeni Türk Şiirinde Cüneyd-i Bağdadî Okulu ve Misyonu*, Edirne: Yort Savul Yayınları.
- AKYÜZ, Yahya (2008). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- ARTUN, Erman (2010). *Dinî Tasavvufî Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- AKPINAR, Ali (2007). "Mesnevî'de Kissa Eğitimi Şeyh Dekûkî Örneği", *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlânâ ve Mevlevîlik- Bildiriler*, Bildiriler Serisi: 1, Sümam Yayınları: 1.
- ARAZ, Nezihe (1991). "Mevlana'da Her Şey İnsan İçin", *V. Milli Mevlana Kongresi* (3-4 Mayıs 1991).
- BURSALI, M. N. (1990). *İstanbul ve Anadolu Evliyâları*, İstanbul: Tuğra Neşriyat.
- CAN, Şefik (2006). *Mesnevî Tercümesi III*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- CAN, Şefik (2003). *Mevlânâ Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- CONDRIÏLL, John, Bough, Barbara (2004). *101 iletişim yolu*. (Çev: Aslı Şahin). İstanbul: Beyaz Yayıncılık.
- COŞAN, M. Esad (1993). "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *Büyük İslâm ve Tasavvuf Önderleri Ansiklopedisi*, İstanbul: Vefa Yayıncılık.
- ÇAĞIL, Ahmet (2009). *Yâr İle Şimdi*, İstanbul: Semerkand Basım Yayın Dağıtım.
- ÇELİK, C. (2002). Mevlânâ'nın Fikirlerinin Türkler'in Dinî Hayatına Etkileri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 21-38.
- ÇİFTÇİ, Hasan (2005). Mevlânâ ile Şems-i Tebrizî'ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakânî. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 6/14, 565-590.
- ÇİFTÇİ, Hasan (2004). *Şeyh Ebü'l-Hasan Harakânî I* (Hayatı, Eserleri), Kars: Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yayınları.
- DEMİREL, Şener (2009). *Dinle Neyden*, Elazığ: Manas Yayıncılık.

- DURUSOY, Mehmet (2005). *Sultanu'lArifinBâyezîd-i Bistâmî*, İstanbul: Erkam Matbaası.
- EL-FÂRÛKÎ, İ. Razi; El-Fârûkî, L. L. (1999). *İslâm Kültür Atlası*, İstanbul: İnkılab Yayıncılık.
- FÜRÛZANFER, Bediüzzaman (1997). *Mevlânâ Celâleddin*, trc. Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1985). *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- GÜZEL, Abdurrahman (2006). *Dinî-Tasavvûfî Türk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İŞIKSAÇAN, Tarık (2008). *Etkili iletişim*. İstanbul: Kum Saati Yayıncılık.
- KAPLAN, Mehmet (2004). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar (Tip Tahlilleri)*. Ankara: Dergâh Yayınları.
- KARAIŞMAİLOĞLU, Adnan (2001). *Mevlâna ve Mesnevi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (2003). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1943). *Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları*, Ankara: Belleten Yayıncılık.
- KUŞEYRÎ, Abdülkerim (2004). *Kuşeyrî Risâlesi*,(Çev: Dilaver Selvi). İstanbul: Semerkand Yayınları.
- KÜLEKÇİ, Numan (1999). *Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, C. I. Erzurum: Aktif Yayınevi,
- LEVEND, A. Sırrı (1998). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- MERÇİL, Erdoğan (1993). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK Basımevi.
- MUGHU, Yakup (1978). "Mevlânâ ve İkbâl, Mevlânâ ve Yaşama Sevinci", Hazırlayan: Feyzi Halıcı, *Uluslar Arası Üçüncü Mevlana Semineri*, Konya.
- MEVLÂNÂ, (1991). *Mesnevî*, I-IV, (Çev:Veled Çelebi İzbudak, düzenleyen: Abdülbaki Gölpınarlı). İstanbul: MEB Yayınları.
- OCAK, A. Yaşar (1992). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnâmeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- OCAK, A. Yaşar (1996). *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- OĞUZ, Öcal (2008). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*,Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- ÖZDEMİR, Ahmet (2007). *Bütün Yönleriyle Türk Halk Edebiyatı Bilgileri*, İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- SCHİMMEL, Annemarie (1999). *İslâmın Mistik Boyutları*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- TOPÇU, Nurettin (2002). *İslâm ve İnsan/Mevlânâ ve Tasavvuf*, İstanbul Dergâh Yayınları.
- TOZLU, İbrahim (2005). *Altın Silsile*, İstanbul: Semerkand Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- YALSIZUÇANLAR, Sadık (2012). *Anadolu'nun Kalbi:Harakânî*, Tasavvuf Sohbetleri Dizisi, İstanbul: Sufi Yayıncılık.
- YENİTERZİ, Emine (1997). *Mevlânâ Celâlettin Rûmî*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- YENİTERZİ, Emine (2008) "Klasik Türk Edebiyatı Ahlâkî Mesnevîlerinde Mevlânâ'dan İzler", *Klasik Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu*.